Manx nyelv

A Wikipédiából, a szabad enciklopédiából

A **manx nyelv** vagy **manx gael** (saját nyelven *Yn Ghaelg, Yn Ghailck*) a Skócia és Észak-Írország közti kis szigeten, Man szigetén beszélt gael nyelv. A modern ír és skót gael nyelvhez áll közel. Az indoeurópai nyelvcsaládon belül a kelta nyelvek csoportjába tartozik.

Manx nyelv Yn Ghaelg, Yn Ghailck	
Beszélik	Man sziget
Beszélők száma	1689 (Utolsó anyanyelvi beszélője 1974-ben halt meg, de később helyiek egy csoportja felkarolta a manx nyelv ügyét, és 2001-ben már 1689-en (az összlakosság 2,2%-a) beszélték második nyelvként) fő
Nyelvcsalád	Indoeurópai nyelvcsalád Kelta nyelvek szigeti kelta Q-kelta *Manx nyelv*
Írásrendszer	Latin írás
Hivatalos állapot	
Hivatalos	Man sziget
Nyelvkódok	
ISO 639-1	gv
ISO 639-2	glv

A Wikimédia Commons tartalmaz *Yn Ghaelg, Yn Ghailck* témájú médiaállományokat.

Tartalomjegyzék

Története

A nyelv a 10. és 17. század között vált ki a középírből és fejlődött saját útján, ám a 19. századra használatát kiszorította az angol. 1848-ban Joseph George Cumming angol régész azt írta: "Csupán néhány személyt találhatni (és ne a fiatalok között keressük őket), akik nem angolul beszélnek." Henry Jenner cornwalli keltológus becslése szerint 1874-ben Man sziget lakosságának 30%-a beszélte a nyelvet (41 084-ből 12 340). 1901-ben a hivatalos adatok szerint a lakosság 9,1%-a beszélte valamilyen szinten a manxot, ez az érték 1921-re 1,1%-ra csökkent. A lehetséges okok között első helyen említendő: a Man szigeti szülők úgy gondolták, hogy gyermekeik boldogulásának kulcsa az angol nyelv ismerete, így manxra egyre kevesebben taníttatták gyerekeiket. A 20. század közepére már csak néhány öreg anyanyelvi beszélő maradt, köztük az utolsó, Ned Maddrell 1974. december 27-én halt meg.

A manx nyelv védelmében 1899-ben alakult meg az Yn Cheshaght Ghailckagh társaság, de igazán hatékony munkára, látványos eredményekkel csak a 20. század végén került sor, s ehhez sok segítség érkezett külföldről is. Az ekkor bevezetett rehabilitációs programnak köszönhetően sokan második nyelvként tanulják ma is a manxet. Az angol–manx kétnyelvűek száma is nő, köszönhetően annak, hogy egyre több gyereknek a helyi nyelvet is beszélő szülei vannak, így az otthon falai között beszélt nyelv ismét a manx lett. A Man szigeti önkormányzat kezdeményezésére 2003-ban megkezdődött a tanítás a Bunscoill Ghaelgagh-ban, és második nyelvként oktatják több általános és középiskolában. Az Isle of Man College-ban és a Centre for Manx Studiesban is egyre több lehetőség nyílik a manx nyelv tanulására, a szigeten kívül pedig az Edinburgh-i Egyetemen folyik oktatás a Man sziget kultúrájáról, történelméről és nyelvéről. Ma már léteznek manx nyelvű drámakörök, s 1984-ben elkészült az első manx nyelvű film is: a 22 perces, 18. századi manx népzenével aláfestett *Ny Kiree fo Niaghtey / Bárány a hó alatt* című alkotás, amelyet a Cardiffban rendezett V. Kelta Filmes és Televíziós Fesztiválon mutattak be.

A 2001. évi népszámlálás alapján a 76 315 főnyi lakosság 2,2%-a, azaz 1689 Man szigeti beszéli a manx nyelvet. A hagyományos manx nevek kezdenek újra népszerűvé válni a szigeten, női nevekben különösen a *Moirrey, Voirrey* (a Mary/Mária manx megfelelői), *Breeshey, Breesha* (Bridget/Brigitta), *Aalish/Ealish* (Alice/Alíz), a férfi nevek között az *Illiam* (William/Vilmos), *Orry* (régi Man szigeti király), *Juan* (Jack/Jakab), *Ean* (John/János), *Pherick* (Patrick/Patrik). Nem ritkák az olyan, a régmúltig visszavezethető kelta-germán nevek sem, mint a *Fenalla* (Fionnuala néven a kelta mitológia hősnője) és a *Freya* (az óészaki mitológia istennője).

Helyesírás

A manx helyesírás nem a klasszikus kiejtéskövető gael szabályokat tükrözi, hanem walesi és angol hatásról árulkodik. Ennek megfelelően használja például az angolban megszokott *y* és *w* betűket, illetve az *oo* és *ee* betűkapcsolatokat. Példával érzékeltetve: a sziget manx nevének kiejtés utáni írásmódja az ír helyesírás szerint *Oileán Mhanainn,* skót helyesírás szerint pedig *Eilean Mhanainn* volna, míg ugyanazon hangsor manx írásmódja: *Ellan Vannin.*

Az alábbi példában egy mondat mai és hagyományos manx írásmódját látjuk, illetve összevetésül az ír és skót megfelelőjét is:

- Mai manx: *Ta'n Gaelg feer ghoan çheumooie jeh Ellan Vannin, agh fod pobble ennagh screeu ee ayns çheeryn elley.*
- Hagyományos gael írású manx: *Tà'n Ghaelg fìor-ghónn teabh a-muigh de Eilean Mhannain, ach faod pobal eanach scrìobh ì ans tìoran eile.*
- Ír: *Tá an Ghaeilge an-ghann (fíor-ghann) taobh amuigh de Oileán Mhannanáin, ach féadann daoine [pobal] éigin(each) í a scríobh i dtíortha eile.*
- Skót gael: *Tha a' Ghàidhlig glé ghann (fìor-ghann) taobh a-muigh de Eilean Mhannain, ach faodaidh daoine [pobal] igint(each) ì a sgrìobhadh ann an tìrean eile.*

Ha létezett is manx írásbeliség a reformáció előtt, nyomai elmosódtak, történeti emlékei eltűntek az eltelt századok során. Az egységesített manx helyesírás elterjedése az 1700-as évekre tehető, amikor anglikán templomokban e rendszer alapján kezdtek írni. Az új helyesírást a walesi születésű John Phillips (1605–1633) dolgozta ki, aki lefordította manxra az anglikán egyházak szertartáskönyvét *(Book of Common Prayer)*.

Manx nyelvhasználat a hétköznapokban

Manx nyelvű feliratokkal találkozhatunk az utcákon, az üzletekben és a közintézményekben is, de a manx nyelvből hiányoznak a modern üzleti, közgazdasági és jogi kifejezések megfelelői, így használata ezekre nem terjed ki.

Az üzleti és az önkormányzati dolgozók viszonyulása a manx nyelv használatához változó, a pozitív fogadástól az elutasításig mindenféle vélemény megtalálható. A nyelvet beszélők néha ódzkodnak a manx használatától, vagy az ellenséges fogadtatástól félve nem ismerik el, hogy beszélik a nyelvet.

A kizárólag angolul beszélő közösségekben – hasonlóan a 19. századhoz – ellenszenvet válthat ki a manx nyelv használata, hiszen a számukra érthetetlen nyelv használatával kirekesztettnek érzik magukat a társalgásból. Ezért a manx nyelvet beszélők száma folyamatosan csökken, mára a legtöbb Man szigeti elfelejtette a nyelv alapjait és képtelen megfelelően kiejteni a manx hely- és utcaneveket.

A manxot továbbra is használják az évenkénti Tynwaldon, amikor az ún. olvasó *(Yn Lhaihder)* kihirdeti az új törvényeket.

A manxot mint regionális nyelvet elismerte a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája, illetve a Brit–Ír Tanács, viszont a manx kultúra ápolása nem tartozik a gael nyelvű közösségeket összefogó Columba Project célkitűzései közé.

Manx irodalom

Az 1600-as éveket megelőző korokból nem ismerünk manx nyelvemléket. A Bibliát és az anglikán egyház hivatalos szertartáskönyvét, a Book of Common Prayert a 17–18. században fordították le. A hagyományos manx öröménekek, a *carvalok* éneklésének hagyománya ma is él.

Mássalhangzó-hasonulás

Hasonlóan a többi modern kelta nyelvhez, a manxban is megtalálható a mássalhangzó-hasonulás jelensége, azaz a szókezdő mássalhangzó átalakul a morfológiai és/vagy szintaktikai kontextusból fakadó mássalhangzóvá. A manx nyelvre a mássalhangzók zöngétlenedése jellemző, míg a többi rokon nyelvre a zöngésedés is. A 20. század vége felé ez a rendszer már megbomlott, hiszen a nyelvtanulók nem tudták olyan pontosan megtanulni, hogy mikor alkalmazandó a hasonulás.

Mássalhangzók zöngésedése a manx nyelvben

eredeti mássalhangzó	zöngétlenedett változat	zöngésedett változat
p [p]	**ph** [f]	**b** [b]
t, **th** [t]	**h** [h]	**d** [d]
çh [tʃ]	**h** [h]	**j** [dʒ]
c, **k** *lágy (palatális)* [c]	**ch** [ç]	**g** [ɟ]
c, **k** *kemény (veláris)* [k]	**ch** [x]	**g** [g]
b [b]	**v** [v, w]	**m** [m]
bw [bw]	**w** [w]	**mw** [mw]
d, **dh** [d]	**gh** [ɣ]	**n**[n]
j [dʒ]	**y** [j]	**n'y** [nj]
g *lágy (palatális)* [ɟ]	**y**, **gh** [j]	**ng** [ŋ]
g *kemény (veláris)* [g]	**gh** [ɣ]	**ng** [ŋ]
f [f]	-	**v** [v]
s [s]	**h** [h] or **t** [t]	**s** [s]
st [st]	**t** [t]	**st** [st]
sl [sl]	**cl** [cl] or **l** [l]	**sl** [sl]
sh [ʃ]	**h** [h, ç]	**sh** [ʃ]
m [m]	**v** [v, w]	**m** [m]
mw [mw]	**w** [w]	**mw** [mw]

Gyakoribb szavak, kifejezések

Skót gael megfelelő	Ír megfelelő	Manx gael megfelelő	Magyarul
Fàilte	Fáilte	Failt	Üdv
Halò	Haileo *vagy* Dia dhuit (szó szerint ’Isten legyen veled’)	Hello	Helló
Latha math	Lá maith	Laa mie	Jó napot!
Ciamar a tha thu?	Conas atá tú? (Cad é mar atá tú? Ulsterben)	Kys t’ou?	Hogy vagy?
Ciamar a tha sibh?	Conas atá sibh? (Cad é mar atá sibh? Ulsterben)	Kanys ta shiu?	Hogy vagytok?
Madainn mhath	Maidin mhaith	Moghrey mie	Jó reggelt!
Feasgar math	Trathnóna maith	Fastyr mie	Jó napot!
Oidhche mhath	Oíche mhaith	Oie vie	Jó éjszakát-
Ma ’s e do thoil e	Más é do thoil é	My saillt	Ha lenne szíves…
Ma ’s e (bh)ur toil e	Más é bhur dtoil é	My salliu	Ha lennének szívesek…
Tapadh leat	Go raibh maith agat	Gura mie ayd	Köszönöm.
Tapadh leibh	Go raibh maith agaibh	Gura mie eu	Köszönjük.
Dè an t-ainm a tha ort?	Cad é an t-ainm atá ort? or Cad is ainm duit?	Cre’n ennym t’ort?	Hogy hívnak?
Dè an t-ainm a tha oirbh?	Cad é an t-ainm atá oraibh?	Cre’n ennym t’erriu?	Mi a nevetek?
Is mise…	Is mise…	Mish…	… vagyok
Slàn leat	Slán leat	Slane lhiat	Szia (búcsúzás)
Slàn leibh	Slán libh	Slane lhiu	Sziasztok (búcsúzás)
Dè a tha seo?	Cad é seo?	Cre shoh?	Mi ez?
Slàinte	Sláinte	Slaynt	Egészség! (koccintáskor)

Manx	magyar	Legközelebbi ír megfelelő	Legközelebbi skót-gaelic megfelelő
Moghrey mie	Jó reggelt!	*Maidin mhaith*	*Madainn mhath*
Fastyr mie	Jó estét!	*Tráthnóna maith*	*Feasgar math*
Slane lhiat. *Slane lhiu*	Viszlát!	*Slán leat*, *Slán libh*	*Slàn leat*, *Slàn leibh*
Gura mie ayd, *Gura mie eu*	Köszönöm.	*Go raibh maith agat*, *Go raibh maith agaibh*	*tapadh leat*, *tapadh leibh*
baatey	hajó	*bád*	*bàta*
barroose	busz	*bus*	*bus*
blaa	virág	*bláth*	*blàth*
booa	tehén	*bó*	*bò*
cabbyl. *egh*	ló	*capall*, *each*	*capall*, *each*
cashtal	kastély	*caisleán, caiseal*	*caisteal*
creg	szikla	*carraig*	*carraig, creag*
eeast	hal	*iasc*	*iasg*
ellan	sziget	*oileán*	*eilean*
gleashtan	szekér	*gluaisteán*, *carr*	*càrr*
kayt	macska	*cat*	*cat*
moddey	kutya	*madra, madadh*	*madadh*
shap	bolt	*siopa*	
thie	ház	*tigh, teach*	*taigh*
eean	madár	*éan*	*eun, ian*
jees	pár	*beirt, dís*	*dithis*
oik	iroda	*oifig*	*oifis*
ushtey	víz	*uisce*	*uisge*

Számok

Manx	magyar	legközelebbi ír megfelelő	legközelebbi skót-gaelic megfelelő
un / nane	egy	*aon (a haon) / amháin*	*aon*
daa / jees	kettő	*dó, dhá / beirt / dís*	*dà / dithis*
tree	három	*trí*	*trì*
kiare	négy	*ceathair, ceithre*	*ceithir*
queig	öt	*cúig*	*còig*
sheh	hat	*sé*	*sia*
shiaght	hét	*seacht*	*seachd*
hoght	nyolc	*ocht (a hocht)*	*ochd*
nuy	kilenc	*naoi*	*naoi*
jeih	tíz	*deich*	*deich*
nane jeig	tizenegy	*aon déag*	*aon deug*
daa yeig	tizenkettő	*dó dhéag*	*dà dheug*

Jegyzetek

Források

- Fodor I. (szerk.): *A világ nyelvei*, Akadémiai, Bp. (1999).
- Broderick, G.: *A handbook of late spoken Manx 1-3*, Niemeyer, Tübingen (1984-86).
- Broderick, G.: in Ball. M.-J., Fife, J. (szerk.): *The Celtic languages*, Routledge, London (1993).
- Wilf, G.: *Language conservancy or: Can the anciently established British minority languages survive*. in Gorter D., Hoekstra J. F., Jansma,, L. G., Ytsma, J. (eds.): *Fourth International Conference on Minority Languages (Vol. II: Western and Eastern European Papers ed.)* Bristol, Mulitilingual Matters pp. (1990) 53–67.

Külső hivatkozások